

Irina Mihaela DEACONU*

**LIMBA DOCUMENTELOR DE CANCELARIE
ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI MATEI BASARAB
(1632-1654)**

***The language of chancellery documents during
Matei Basarab's rule (1632-1654)***

Abstract: *The main activity of Walachia's Chancellery was the issuance of official acts according to the decisions made by the ruler (Rom. „domn”, Lat. „dominus”) and the country's council. In the beginning, although people of this country spoke Romanian, these documents were written mostly in the Slavonic language. During Matei Basarab's rule, we can easily observe how Romanian language takes precedence over the Slavonic one in more official chancellery documents than before. We have tried to analyze this transition given the historical context, and wanted to observe if there was a specific type of beneficiary that was still receiving documents in Slavonic language or if there were certain chancellery scribes used especially due to their knowledge in this regard.*

Keywords: *Matei Basarab, chancellery documents, Slavonic language, transition, beneficiaries.*

* * *

Pentru a putea urmări și înțelege evoluția limbii documentelor emise de cancelaria domnească a lui Matei Basarab, trebuie să ne raportăm la un context mai larg al limbii documentelor de cancelarie de până la acest domn, anume la influențele limbii vorbite în popor asupra limbii documentelor de cancelarie. Toate acestea sunt esențiale pentru a înțelege cum și când limba română pătrunde în documentele emise de domnie, pentru ca treptat să înlocuiască cu totul limba slavonă. Veacuri de-a rândul, biserica, oamenii învățații, scriitorii de cronici și pravile, cancelariile domnești din țările române, s-au exprimat în scris într-o limbă străină, limba slavă. Limba română, limba romanică, nu era folosită în scris, deși era vorbită de toate păturile sociale ale poporului. Dar, începând cu sfârșitul

* Ph.D. Candidate, “Nicolae Iorga” History Institute of the Romanian Academy, Bucharest, Romania; e-mail: pitigoiirina@yahoo.com

Date submitted: 17 February 2016

Revised version submitted: 23 May 2016

Accepted: 02 July 2016

secolului al XV-lea, și apoi în tot veacul al XVI-lea, apare scrisul românesc, înlocuind treptat limba slavă.

Limba slavă folosită în scris în Țările Române, care poate fi denumită slavo-română, are un caracter compozit. În actele de cancelarie se disting două categorii în ceea ce privește limba slavă: privilegiile solemne ale domnilor și corespondența curentă. Primele erau mai apropiate de textele bisericești în vreme ce ultimele reprezintă o pătrundere mai accentuată a limbilor slave vii (bulgară, sârbă, rusă apuseană). Aceasta se explică prin faptul că în mediul cancelariilor domnești se aflau scribi de meserie care învățaseră limbă slavă vie, pentru a face față nevoilor unei țări cu limbă oficială slavonă¹.

Problema elementelor românești cuprinse în textele slavo-române a preocupat mai mulți cercetători români și străini. B. P. Hașdeu afirma în volumul I din „Arhiva istorică a României”, apărut în anul 1865, că în hrisoavele slave „străbunii noștrii furișau totdeauna câte un cuvânt român și mai cu seamă reproducând nume personale sau locale”². Ovid Densusianu preciza că, „pentru a găsi forme românești vechi, mai numeroase și mai interesante, trebuie să ne adresăm documentelor latine și slave”³. Studiul aprofundat al limbii textelor slavo-române l-a determinat pe Ioan Bogdan să tragă concluzia că, în documente „influența limbii române asupra celei slavone este așa de puternică, încât aceasta din urmă își schimbă formele și construcția după cea dintâi”⁴. Gh. Ghibănescu constată că, adesea, munca pisarului se limita la a traduce într-o limbă străină niște idei concepute în românește și „frază slavonă a fost influențată de fraza română”⁵. La aceeași concluzie a ajuns și A. I. Iațimirski, care afirmă că „diecii gândeau românește și-și expuneau ideile în slavonește”⁶. La concluzii similare au ajuns numeroși alți specialiști, precum N. Iorga, Al. Ștefulescu, Stoica Nicolaescu⁷, Mihai Costăchescu, Grigore Nandriș⁸, P. P. Panaitescu, Damian P. Bogdan, Lucia Djamo-Diaconiță, G. Mihăilă și alții, care au relevat diverse aspecte ale influenței limbii române vii, vorbite de poporul nostru, asupra limbii slavone ca limbă de cancelarie și cultură.

¹ Panaitescu 1965: 15.

² Hasdeu 1885: 2.

³ Densusianu 1961: 250.

⁴ Bogdan 1889: 2.

⁵ Ghibănescu 1895: XCIX.

⁶ Iațimirski 1909: 21.

⁷ În *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, p. IV autorul spune „Sub haina slavonă a documentelor aflăm ... deseori cuvinte, întorsături de frază curat românești de sub pana diacilor sau grămăticilor cari le-au scris, ori din graiul domnilor sau boierilor cari le-au dictat”.

⁸ În *Documente slavo-române din mănăstirile Muntelui Athos*, p. 11, autorul afirmă că “în documentele slavo-muntene” influența limbii române s-a exercitat în două sensuri: „a determinat construcții slave în spiritul limbii române sau a introdus cuvinte și forme gramaticale românești”.

Pentru domeniul lexicului – căruia i s-a acordat cea mai mare atenție – un loc aparte îl ocupă lucrarea colectivă *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, elaborat de sectorul de slavistică al Institutului de Lingvistică din București, care cuprinde perioada 1374-1600, și în care se scot în evidență fapte noi care îmbogățesc cunoștințele despre limba română.

Teza conform căreia în secolul al XV-lea s-a scris în limba română și „trebuie să se fi scris românește, întodeauna, sporadic și pentru nevoi particulare” (academicianul Al. Rosetti remarca faptul că: „Atât textele românești din secolul al XVI-lea, care întrebuițează o ortografie tradițională, adică fixată la o epocă anterioară, cât și câteva știri precise ne arată că s-a scris românește în veacul al XV-lea”⁹) este în general admisă deși nu s-a păstrat niciun document precedent scrisorii adresate în anul 1521 de Neacșu din Câmpulung judeului Brașovului, Hans Benker. Pentru perioada premergătoare acestei scrisori, toate cunoștințele despre limba română se rezumă la cuvinte românești intercalate în actele și cărțile slavone interne, precum și la fraze în limba slavonă calchiate după cele românești¹⁰.

Damian P. Bogdan vine cu o presupunere mai îndrăzneță conform căreia „în cancelariile domnilor munteni și moldoveni din secolele XIV și XV și cu atât mai probabil în veacurile următoare, se redactau, în ceea ce privește documentele emise, întâi *brouilloane* - ciorne – în limba română, care apoi se traduceau în slavonește, intercalându-se în cuprinsul formularului tipic de la început slav, formular care însă în totalitatea și armonizarea lui era și acesta un produs propriu românesc al epocii”¹¹. Cert este faptul că limba textelor slavo-române având la bază limbile: bulgară, sârbă și rusa din Evul Mediu, are în cuprinsul ei o bogăție de elemente total deosebite de cele ale limbilor slave ce au influențat-o¹².

Elementele românești în limba textelor slavo-române apar începând cu secolul al XV-lea și numărul lor este mereu în creștere. Acestea nu sunt prezente numai în lexic ci și în grafică, fonetică, morfologie și sintaxă. Gramaticii se străduiau să redacteze actele emise de cancelarie într-o limbă cât mai corectă, dar, începând cu a doua jumătate și mai ales cu sfârșitul secolului al XV-lea, diecii români nu mai cunosc la perfecție slavona. Acest fapt se oglindește mai bine în domeniul lexicului, care, fiind mai penetrabil, a suferit o mai puternică influență a limbii române vii, vorbite de popor¹³. În formulele slave de cancelarie, repetate în mod mecanic, nu se constată schimbări vizibile, dar în cuprinsul documentelor diecii intercalează numeroși termeni românești, din domenii variate. Aceste elemente

⁹ Rosetti 1966: 468.

¹⁰ Comănescu 2006: 92.

¹¹ Bogdan 1956: 54 și n. 2 și 3.

¹² Bogdan, 1946: 43.

¹³ Comănescu 2006: 94.

constituie culoarea locală, trăsătura specifică a slavonei de redacție românească. Lucia Djamo-Diaconiță a evidențiat faptul că, deși tradiția bisericii impunea cărturarilor să nu se abată de la formele textelor pe care le copiau, aceștia, fără voia lor, strecurau în textele religioase și în însemnările de pe acestea „românisme”. Deși mult mai puțin numeroase decât cele din documente, acestea constituie „influența limbii materne asupra limbii de cultură și pot reliefa și mai bine complexitatea slavonei românești ca limbă de cultură a unui popor neslav”¹⁴.

Lexicul slavonei românești se caracterizează printr-un aspect variat, fiind format din multe forme care se întrepătrund la tot pasul, adesea ieșite fiind de sub pana unui singur grămătic, chiar în unul și același text. Întrepătrunderea de forme lexicale slave vechi cu cele medio-bulgare, ruso-ucrainene, sârbo-croate și românești constituie o dovadă clară că slavona românească era o limbă de cultură, care nu se poate identifica cu vreuna din redacțiile slavone, deoarece niciuna dintre ele nu are caracterul compozit al slavonei noastre de cancelarie¹⁵. Prin analiza atentă a elementelor românești din documentele slavo-române de secol al XVI-lea putem trage concluzia că în această perioadă „limba română se apropiase într-o mare măsură de aspectul ei actual, tot așa cum se aflau în același stadiu de evoluție și de diferențiere față de latină celelalte limbi romanice”¹⁶.

Importanța acestor documente slavo-române din Țara Românească a fost reliefată de cei mai mulți dintre specialiștii în domeniu care au susținut că la baza limbii române literare stă graiul muntean¹⁷, iar fiecare element românesc apărut în documente este deosebit de important pentru cercetători, ajungând la concluzia că „existența unei tradiții grafice în monumentele de limbă ale secolului al XVI-lea nu poate fi pusă la îndoială”¹⁸.

Deși destul de conservatori, diecii și logofeții strecoară o serie de elemente românești în morfologie și lexic, în special în documentele de danie în care se descriau hotarele diferitelor moșii sau sate și unde formularul diplomatic era mai permisiv, mai ales pentru că viața „în scurgerea ei făcea simțită nevoia de a consemna în scris în limba maternă – fiindcă lipsea adesea diacul în slavonește – raporturile juridice mai ales: învoieli dintre părți, vânzări, cumpărări, schimbări de proprietăți”¹⁹. Faptul că în cadrul aceluiași document apărea același cuvânt și în limba slavă și în limba română demonstrează pe de o parte că aceștia cunoșteau bine ambele variante și doreau să nu se repete, dar și că limba română pătrunde din ce în ce mai mult în cancelarie, fie datorită diecilor, fie datorită celui care dicta textul.

¹⁴ Djamo-Diaconiță 1982: 160.

¹⁵ Comănescu 2006: 95.

¹⁶ Mihăilă 1974: 1.

¹⁷ Gheție 1997: 37.

¹⁸ Gheție 1997: 69.

¹⁹ Cartoian 1940: 47.

În secolul al XVII-lea, domnia lui Matei Basarab este văzută ca o domnie în care istoria culturii din Țara Românească „ia o cotitură hotărâtoare de la slavonie la rumânie, iar cancelaria domnească constituie un monument de confruntare decisivă între limba română și slava formularului diplomatic”²⁰.

La capătul unei perioade de tulburare și decădere, Matei Basarab, potrivit cuprinzătoarei caracterizări a lui Nicolae Iorga: „voia să aducă înapoi trecutul, trecutul de bogăție, de cinste, de putere, de mândrie și de învățătură. Privind în urma vremilor, el zărea la depărtare de un veac un chip de sfânt purtător de cunună lumească, împăciuitor de țară, înfrățitor de boieri, înălțător de biserici, sprijinitor al meșteșugurilor și al științei celei bune de carte: celălalt Basarab era Neagoe. Matei Basarab voi să semene lui Neagoe Basarab. Din moștenirea acestuia făcea parte și cartea slavonă. Toți o uitaseră aproape, precum uitaseră și datinele și rânduielile bune: ca și pe dânsele, el voi s-o învie pe dansa, socotind – aceasta era greșeala lui – că sunt de o potrivă folositoare pentru înaintarea neamului”²¹. Apelând la tradiția înaintașilor săi, programul său cultural este unul al veacului precedent: sprijin multilateral al bisericii prin construcții, reformarea vieții monastice, tipărituri rituale, un învățământ plafonat la nevoile clerului oficial și al secretarilor domnești²².

În timpul domniei sale, vechiul învățământ monastic este reformat nu în sensul vreunei înnoiri a programei, ci prin reorganizarea școlilor mănăstirești din Câmpulung, Dealu, Govora și a aceleia de pe lângă mitropolia din Târgoviște menționată de călători din 1640 și 1650²³.

Reluarea activității tipografice cu mijloace tehnice superioare obținute de la Kiev²⁴ și cu hârtie produsă în țară²⁵ a făcut posibilă apariția în anii lui Matei Basarab a 21 de cărți. Analiza lor confirmă concepția culturală a domnului. Nouă din aceste cărți sunt slavone, cinci slavo-române (în sensul că explicațiile tipiconale sunt românești dar textele slavone – cu unele excepții) și șapte românești²⁶. În plus, cele opt lexicoane slavo-române datând din veacul al XVII-lea²⁷, păstrarea învățământului slavon în mănăstiri, redactarea unei gramatici slavo-române (am putea spune un manual de limbă slavă)²⁸, confirmă hotărârea din programul lui Matei Basarab: cartea bisericească „nu putea părăsi vechiul său sicriu greoi al limbii slavone”²⁹. Voievodul a încurajat arta caligrafiei și miniaturii care

²⁰ „Romanoslavica”, XVIII, 1972: 583.

²¹ Iorga 1904: CXXX.

²² Cândea 1979: 42.

²³ Papacostea 1962: 183-194.

²⁴ Strempele 1955: 15-40.

²⁵ Popescu 1937: 384-388.

²⁶ Cândea 1979: 44.

²⁷ Papacostea 1962: 191 și notele 1-4.

²⁸ Strungaru 1960: 289-306.

²⁹ Iorga 1904: CLXII.

cunosc în acei ani ultima lor perioadă de mare înflorire în Țara Românească, lucru ce poate fi considerat semnificativ pentru tradiția medievală a culturii acelei epoci³⁰.

Deși Matei Basarab insistă asupra conservării slavonei în cult, nu înseamnă însă că el contestă rolul scrisului românesc în afara cultului. Dovadă în acest sens sunt pravilele (românești) și documentele de cancelarie, de asemenea multe românești.

În ceea ce privește limba documentelor de cancelarie putem spune că pe parcursul întregii domnii a lui Matei Basarab, numărul documentelor în limba română îl depășește pe cel al documentelor în limba slavă. La începutul domniei ponderea documentelor slavone este încă mare, iar în câțiva ani mai mare chiar decât cea a documentelor în limba română. Începând cu anul 1640, ponderea documentelor scrise în limba română începe să crească, numărul acestora depășind constant numărul documentelor scrise în limba slavă. Fluctuațiile procentuale denotă o inconsecvență și nu putem vorbi despre o înlocuire treptată a limbii slave așa cum ne-am fi putut imagina. Excluzând anii extremi ai domniei lui Matei Basarab, neputând fi relevanți într-o astfel de analiză, fiind vorba doar de câteva luni de domnie, putem spune că singura perioadă în care ponderea documentelor românești e covârșitoare, este anul 1652, când mai puțin de o pătrime din documentele de cancelarie sunt scrise în limba slavă.

Pentru a avea o imagine mai calară a tot ce înseamnă această fluctuație de limbă în documentele emise de cancelaria domnească, voi face câteva observații de ordin general. Putem spune astfel că în primii ani de domnie ne confruntăm cu un număr mare de documente emis de cancelaria domnească, lucru explicabil dacă ne gândim că avem de-a face cu o domnie nouă. Majoritatea acestor documente sunt scrise în limba slavă în primii patru ani de domnie. Totuși, deși limba slavă are o pondere mare acum dacă privim toată această perioadă ca un ansamblu, trebuie precizat faptul ca anul 1634 este primul an din perioada studiată în care documentele în limba română sunt regăsite în număr mai mare decât documentele slavone. Între 1635-1636 limba slavă își păstrează întâietatea, demonstrând tradiționalismul cancelariei în privința limbii și a regulilor diplomatice³¹.

O analiză a următorilor ani de domnie a lui Matei Basarab ne face să tragem concluzia că, dacă până în anul 1640 raportul dintre documentele în limba slavă și limbă română este unul echilibrat, având o medie de 49% documente în limba română și 51% documente în limba slavonă pentru toți acești ani, din 1640 lucrurile se schimbă. Pentru întreaga perioadă studiată putem afirma că anul 1639 este ultimul an în care ponderea documentelor în limba slavonă depășește numeric actele scrise în limba română. Anul 1640 aduce o schimbare bruscă în limba documentelor de cancelarie, de la

³⁰ Căndea 1979: 45.

³¹ DRH, B, XX: V.

majoritatea regăsită cu un an înainte, în acest an doar 37% dintre documente fiind scrise în slavă.

O primă inconsecvență în încercarea de dislocare a limbii slave în cancelaria domnească o regăsim în anii 1641-1642 atunci când numărul documentelor în limba română este aproape egalat de cele slave, după decăderea de care aminteam că a avut loc cu un an înainte. Astfel din 159 de documente emise în acești doi ani, 85 sunt în limba română și 74 în limba slavă. Vorbesc despre o primă inconsecvență pentru că nu este singura dată pe parcursul anilor de domnie a lui Matei Basarab când ponderea documentelor slave se apropie de cea a documentelor în limba română după o perioadă de declin. Această a doua perioadă de revenire este cu atât mai surprinzătoare cu cât ea survine după o perioadă de șapte ani în care documentele în limba română au o pondere net superioară. Astfel, între anii 1643-1649, scribii documentelor de cancelarie folosesc limba slavonă în doar 38% din cazuri (231 de documente față de 381 în limba română). Proporția documentelor în limba română este în creștere, fapt grăitor pentru rapiditatea procesului de naționalizare a administrației în Țara Românească³².

Anii 1650-1651 ne înfățișează iar o revenire considerabilă a limbii slave în cancelaria domnească, în anul 1650 ponderea lor fiind din nou aproape egală cu cea a documentelor în limba română. În schimb, anul 1652 este iar un an important în evoluția limbii de cancelarie de pe tot parcursul domniei lui Matei Basarab, fiind anul cu cel mai mare număr de documente în limba română raportat la cele în limba slavă. Avem acum un număr de 54 documente în limba română față de doar 17 documente în limba slavă. Ca o particularitate în documentele scrise în acest an, în două dintre ele, ambele românești scrise de Dumitru logofăt, divanul este scris în document dar în limba română, urmând ca mențiunea ispravnicului, a celui ce a scris și finalul documentului să fie în limba slavonă la fel și începutul cum de altfel se obișnuiește chiar și în această perioadă și pentru documentele românești³³. O ultimă încercare de revenire la limba de cult în documentele de cancelarie o reprezintă sfârșitul domniei lui Matei Basarab. După scăderea dramatică a numărului acestor documente cu numai un an înainte, în anul 1653 documentele în limbă slavonă cunosc din nou o creștere și o apropiere numerică, chiar dacă nu la fel de mare ca în alți ani, raportată la numărul documentelor în limba română. Originalele păstrate din acest an, a căror limbă o cunoaștem, sunt în număr de 32 de documente dintre care doar 17 sunt în limba vorbită de popor.

Analizând documentele scrise în această perioadă de către membrii cancelariei domnești, am realizat un grafic din care se poate observa numărul de documente scrise în fiecare dintre cele două limbi. Acest tabel s-a axat în principal pe documentele păstrate în forma lor originală, pe

³² DRH, B, XXXI: V.

³³ Pe tot parcursul anilor studiați avem câteva cazuri de acest fel. A se vedea nota 35.

originalele surprinse de fotografii și microfilme, cu mențiunea că acele documente care erau notate ca fiind copii slave am considerat că au fost făcute după un original tot slav, deci au fost încadrate ca atare. S-au exclus rezumatele sau documentele a căror limbă nu putea fi cunoscută cu exactitate, precum și cele câteva documente de cancelarie scrise în altă limbă decât slavă și română.

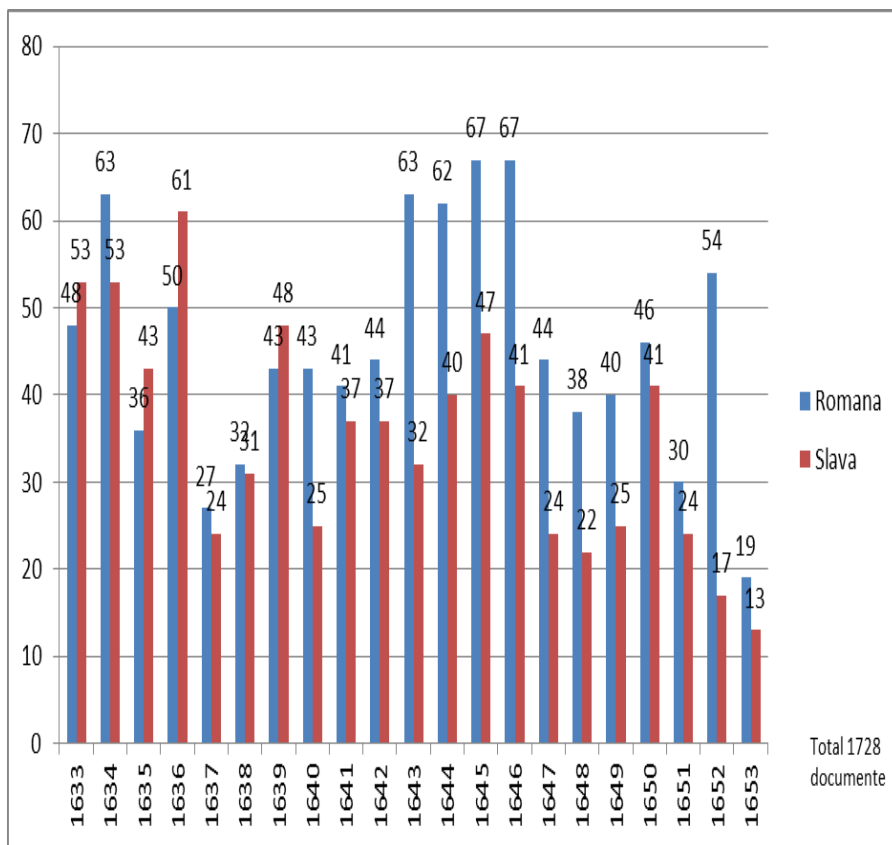

Fig. 1 – Numărul documentelor în limbile slavă și română

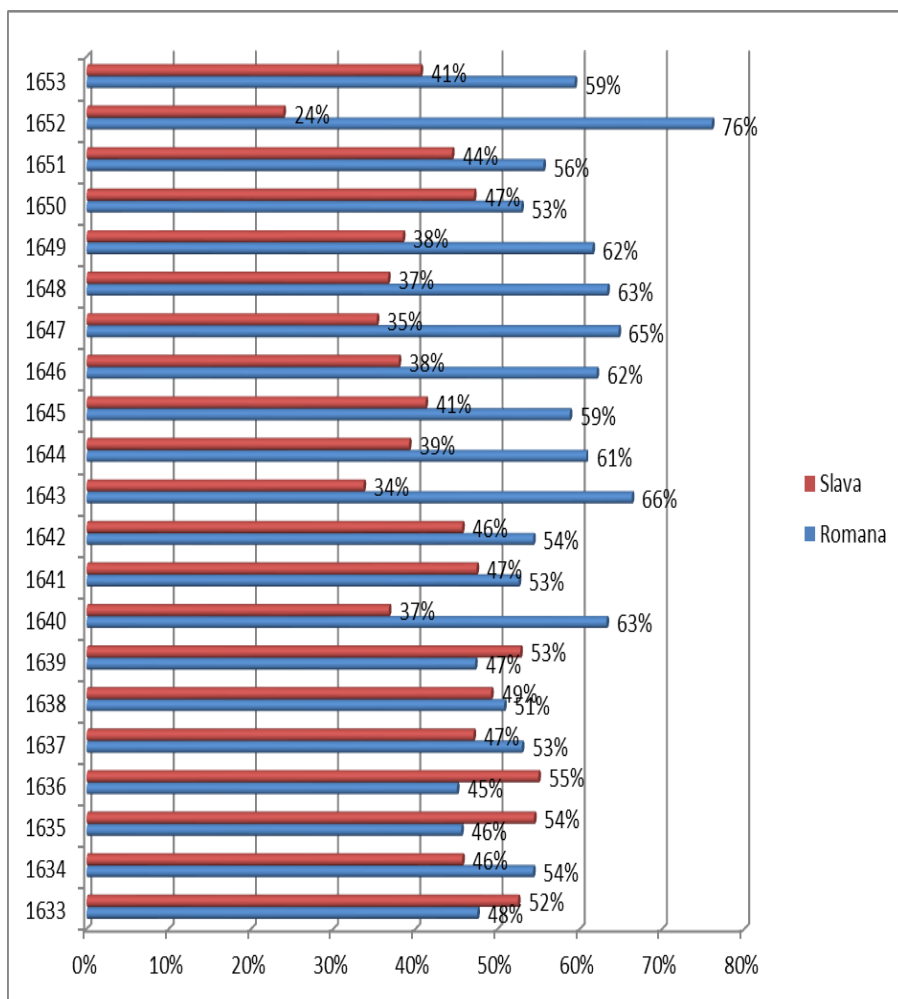

Fig. 2 – Ponderea documentelor în limbile slavă și română

Considerând important să ne oprim și asupra destinatarilor acestor documente, am realizat o analiză asemănătoare, oprindu-mă asupra a două categorii mari de destinatari – persoane și mănăstiri. Am făcut acest lucru în încercarea de identificare a unui tip de destinatar (posibil) preferat pentru scrierea în limba slavă. Nici de această dată rezultatul nu a fost cel așteptat, sau mai corect spus, cel intuit. O primă impresie ar putea fi că actele destinate mănăstirilor și-ar păstra mai mult timp caracterele slavone, în timp ce actele destinate unor persoane ar fi mai des scrise în limba română. Analiza documentelor nu ne indică nici pe departe acest lucru, ba chiar contrariul am putea afirma, în unii ani putându-se observa o pondere mai mare a documentelor slave adresate unor indivizi. Mai mult, căutând să facem o medie generală pe perioada anilor de domnie a lui Matei Basarab, vom constata exact acest lucru: un procent mai mic de documente slave

decât cele în limba română adresate mănăstirilor, precum o situație invers proporțională în ceea ce privește documentele destinate persoanelor.

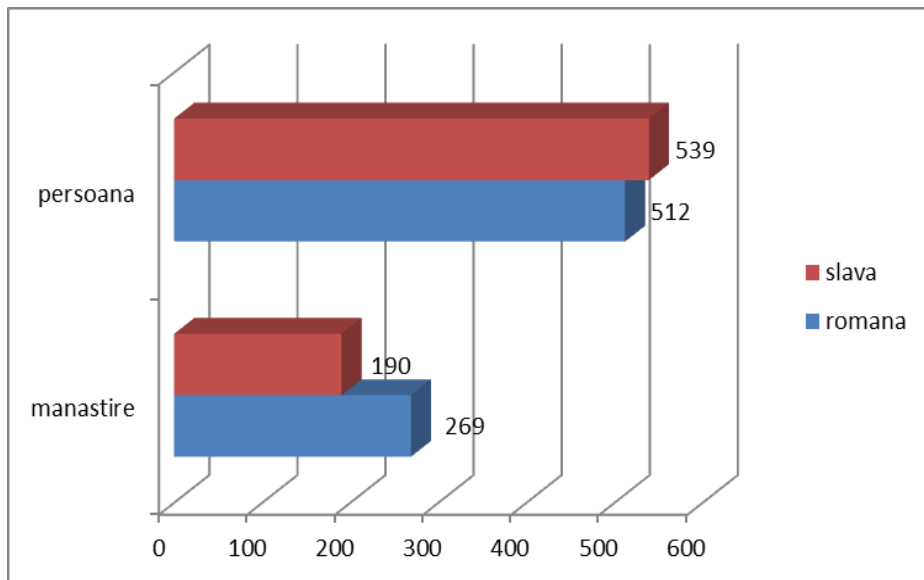

Fig. 3 – Numărul beneficiarii actelor pentru întreaga perioadă studiată

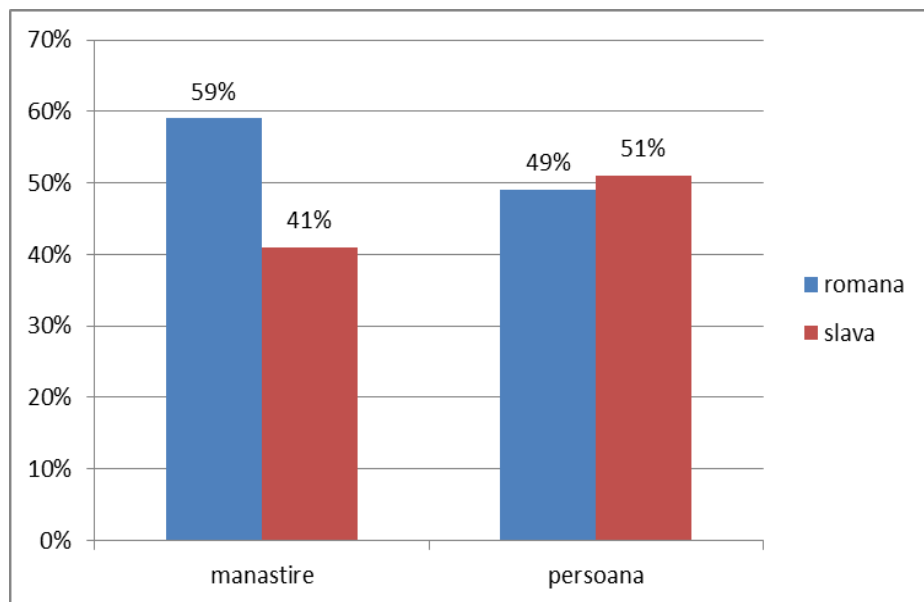

Fig. 4 – Ponderea beneficiarilor actelor pentru întreaga perioadă studiată

Nu excludem că pentru o analiză mai detaliată ar trebui văzută importanța și felul actului: de danie, întărire sau închinare în ceea ce privește mănăstirile precum și importanța în viața statului a persoanei care primește actul. Totuși acest lucru ar fi dificil de realizat și poate subiectiv întrucât pe cât este de ușor să identifici o persoană beneficiară a unui document dată fiind dregătoria sa, pe atât de greu este să delimităm într-o manieră obiectivă importanța lăcașurilor mănăstirești. În mod evident și în cadrul dregătoriilor persoanelor menționate ar putea fi o subiectivitate în a stabili cât de importantă este dregătoria respectivă. De aceea, cele două mari categorii analizate iau în calcul absolut toate documentele, indiferent de tipul acestora, ale căror destinatari sunt în mod clar categoriile menționate. Am exclus aici răvașele, termen care continuă să fie specializat pentru actul domnesc de desemnare a boierilor hotarnici, jurători, tocmelnici care erau delegați de domnie pentru o anchetă în teritoriu și care realizau o judecată preliminară³⁴.

Rămânând astfel un eșantion de 1.515 documente am efectuat o analiză pentru fiecare an de domnie în care am identificat beneficiarii documentelor. În anii de domnie ai lui Matei Basarab regăsim un număr total de 459 de documente date mănăstirilor și 1.051 documente date unor persoane. Această analiză pe ani/beneficiari ne permite să avem o vedere de ansamblu asupra evoluției limbii de cancelarie și din acest punct de vedere. La fel, am exclus anii extremi de domnie, întrucât nu am considerat ca fiind relevanți în această statistică.

Nu am putut determina o legătură certă între primul grafic al ponderii documentelor în fiecare limbă pe ani și acesta. Tot ceea ce pot spune este că și aici se pot constata inconsecvențe în ceea ce privește limba în care se scria diferitelor tipuri de beneficiari, adică nu se poate determina o evoluție liniară, o creștere a procentului de documente scrise în limba română pe măsură ce înaintăm în timp. La fel nu se constată o tendință de uniformitate în ceea ce privește procentul limbii folosite în documentele destinate lăcașurilor de cult. Observăm că în anii în care se folosește mai mult limba română în cancelarie, procentul de documente în limba slavonă scade aproximativ în aceeași măsură pentru cele două categorii de destinatari.

Ceea ce este de remarcat, și doar voi puncta succint aici, este formularul diplomatic al documentelor destinate mănăstirilor. În aceste documente întâlnim deseori arenda, iar uneori înaintea martorilor din divan sunt trecuți ca martori fețe bisericești. Pentru formularul documentelor de cancelarie am considerat util un subcapitol separat fiind multe aspecte care trebuie atinse.

³⁴ DRH, B, XXXVI: VII-VIII.

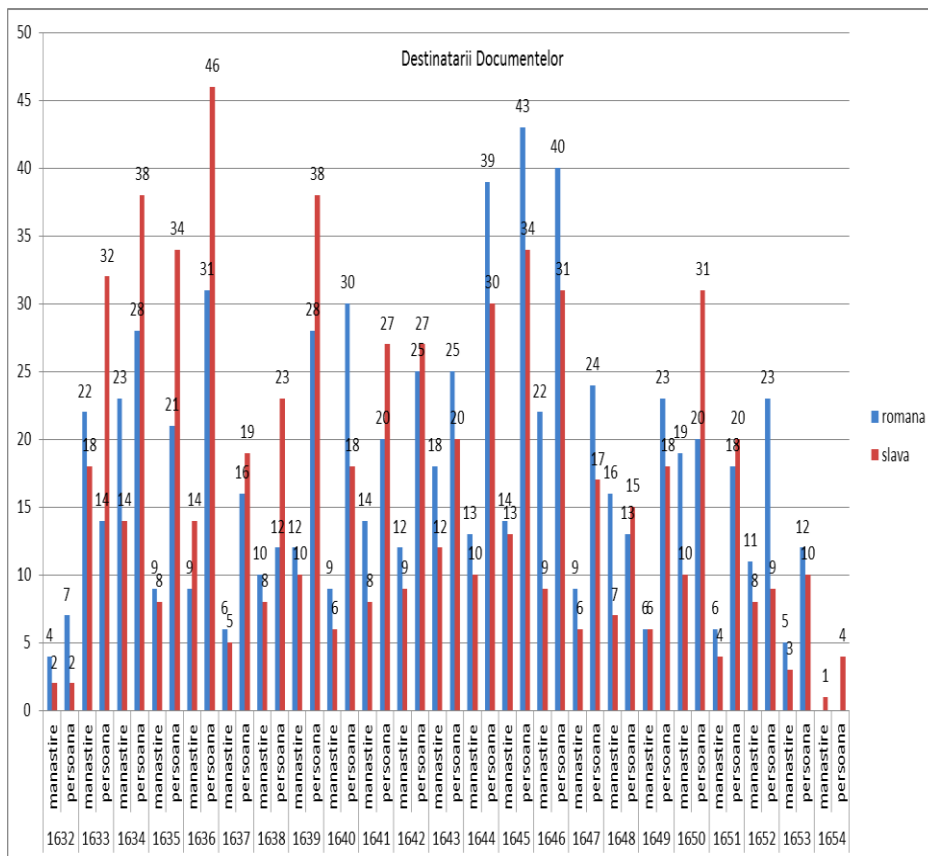

Fig. 5 – Destinatarii documentelor slave și române – evoluția pe anii de domnie ai lui Matei Basarab

Tot legat de limba documentelor de cancelarie, un alt aspect pe care l-am analizat a fost scribul actului. Trebuie avut în vedere că scribul actului nu este întotdeauna menționat, iar în ceea ce privește perioada de care ne ocupăm, avem doar 971 de documente (dintr-un total de peste 2.000) în care se precizează și numele celui care a scris actul respectiv. Majoritatea covârșitoare a acestora sunt scrise în limba slavonă, 722 de acte, în vreme ce numai 249 sunt în limba română. O explicație ar putea fi formularul diplomatic mai dezvoltat al documentelor ce încă se mai scriau în slavonește, acestea utilizând în cele mai multe dintre cazuri și o intitulăție mai dezvoltată iar la final având martorii din divan menționați, în vreme ce în documentele scrise în limba română atât menționarea acestora cât și a scribului este rară. Trebuie specificat faptul că spre sfârșitul domniei lui Matei Basarab, intitulăția în varianta dezvoltată a fost complet abandonată. Varianta simplă, conținând numele voievodului, titlul și devoțiunea este nelipsită din actele domnești, atât în limba slavă, cât și în cele în limba

română, care sunt precedate de această intitulăție în limba slavonă. La fel în cazul martorilor și mențiunii scribului, atunci când se făceau în documentele românești, erau de cele mai multe ori scrise tot în limba slavonă³⁵.

Plecând de la aceste considerente și nefiind intenția noastră de a insista foarte mult pe acest subiect în capitolul de față, diecii din cancelaria domnească constituind un capitol separat, s-a încercat doar identificarea acelor scribi care erau aleși cu precădere pentru a scrie documentele în limba slavă. Aceștia erau: Dumitru logofăt, Lepădat logofăt, Soare logofăt, Stoica logofăt Șerbanovici și Tudor logofăt. Aceste 5 nume le regăsim în aproximativ 75% din totalul documentelor slave emise de cancelaria domnească a lui Matei Basarab. Este o majoritate impresionantă având în vedere că vorbim despre o domnie care a durat aproape 22 de ani și pe parcursul căreia găsim peste 50 de nume diferite de scribi în cancelaria domnească.

Un ultim punct legat de limba documentelor de cancelarie este și aspectul exterior al acestora iar un prim aspect analizat este suportul actelor. Ne vom opri din nou la documentele în limbă slavă, care, în majoritatea lor sunt scrise pe pergament, denotând încă o dată o importanță mai mare acordată acestora. Astfel, 483 de documente slave sunt scrise pe acest suport în timp ce documentele în limba română pe pergament sunt în număr de 23. Atenția sporită și a aspectului exterior al acestor documente slave face ca ele să fie și frecvent miniaturate. Cu perfectă îndreptățire, epoca lui Matei Basarab este calificată, pentru valoarea artistică a documentelor, drept „o nouă treaptă spre noi implicații de artă decorativă”³⁶. Majoritatea actelor emise de cancelaria domnească, scrise pe hârtie sau pergament, sunt ornate în modalități foarte diverse, după importanța conținutului sau după gustul miniaturistului. Elementele decorative sunt: frontispiciile – în care figurează de obicei stema țării, invocația și inițiala, monograma, vinieta, chenarele și o serie de ornamente izolate, încadrând medalioane, sau în centrul părții inferioare a actului, între elementele monogramei, cu rol de vinieta. Prezența și ponderea acestor componente ale ansamblului diferă de la un document la altul, după cum diferă și stilul decorativ³⁷.

În ceea ce privește modul de sigilare a documentelor din această perioadă, ne oprim asupra a 43 dintre ele, anume cele care poartă urmele peceții atârinate. Toate aceste documente au fost scrise pe pergament și cu excepția a două dintre acestea (dateate [post 10 ian.-aug. 28] 1639 și 27 noiembrie 1640) toate sunt scrise în limba slavă.

³⁵ Dacă formula de încheiere, a celui ce a scris și finalul documentului să fie în limba slavona ca și începutul cum de altfel se obișnuiește în această perioadă și pentru documentele românești, avem câteva cazuri în care martorii din divan sunt scriși în limba română, cum ar fi documentul din 23 noiembrie 1646, 15 mai 1651, 18 ianuarie 1652 sau 20 noiembrie 1652.

³⁶ Ionescu-Niscov & Soveja 1974: 23.

³⁷ Buluță & Craia 1984: 30.

Din toate aceste aspecte se poate observa grija sporită acordată actelor scrise în limba slavă, atât în ceea ce privește conținutul lor cât și aspectul lor exterior. Evoluția de la limba slavă la limba română a însemnat așadar nu numai schimbarea efectivă a limbii ci și o sărăcire a formularului diplomatic și micșorarea griii pentru aspectul general al documentelor.

În concluzie putem spune că toate aceste fluctuații în ceea ce privește ponderea documentelor într-o anumită limbă, a actelor emise de cancelaria domnească în această perioadă, ne duc la imposibilitatea delimitării unui punct de cotitură, a unui moment exact în care limba română devine cu precădere limba preferată în cadrul cancelariei domnești. În mod evident se poate constata o preluare a întâietății acestei limbi încă din 1634, chiar dacă mai apoi se constată încercări de revenire. O privire de ansamblu a întregii epoci a lui Matei Basarab ne poate conduce la eventualele explicații pentru acest fenomen. Trebuie avut în vedere programul cultural al domnului și crezul acestuia în ceea ce privește limba slavonă, susținut fiind în această privință și de o altă figură marcantă a acestei epoci, cumnatul și consilierul său intim, Udriște Năsturel. Limba slavonă avea, în concepția păturilor culte, aureola tradiției, era încă folosită în biserică iar această limbă, ca una a tiparnițelor, putea asigura transferul valorilor de cultură create în Țara Românească la popoarele slave ortodoxe din jur, sporind și consolidând prestigiul țării³⁸. Revenim și la ideea din introducerea acestui capitol în ceea ce privește tipăriturile din această epocă, și ele multe în limba slavonă. Totuși, chiar dacă se încearcă păstrarea acestei limbi în cult, Matei Basarab și cancelaria sa erau conștienți de necesitatea unei schimbări dată de limba cunoscută de popor. Realitățile din țară cereau și încercau să impună limba vorbită și în documentele emise de administrația centrală.

Imediat după sfârșitul domniei lui Matei Basarab, cancelaria domnească se românizează cu repeziciune. Din tradiția slavonă mai rămân doar titlurile domnilor, care apar în slavonește la începutul hrisoavelor redactate în românește, precum și legenda de pe pecetea domnească, tot în slavonă. Numai câteva hrisoave solemne, tot mai rare, se scriu în slavonă până la sfârșitul veacului³⁹.

³⁸ Bogdan & Simionescu, 1939: 263.

³⁹ Panaitescu 1965: 220-221.

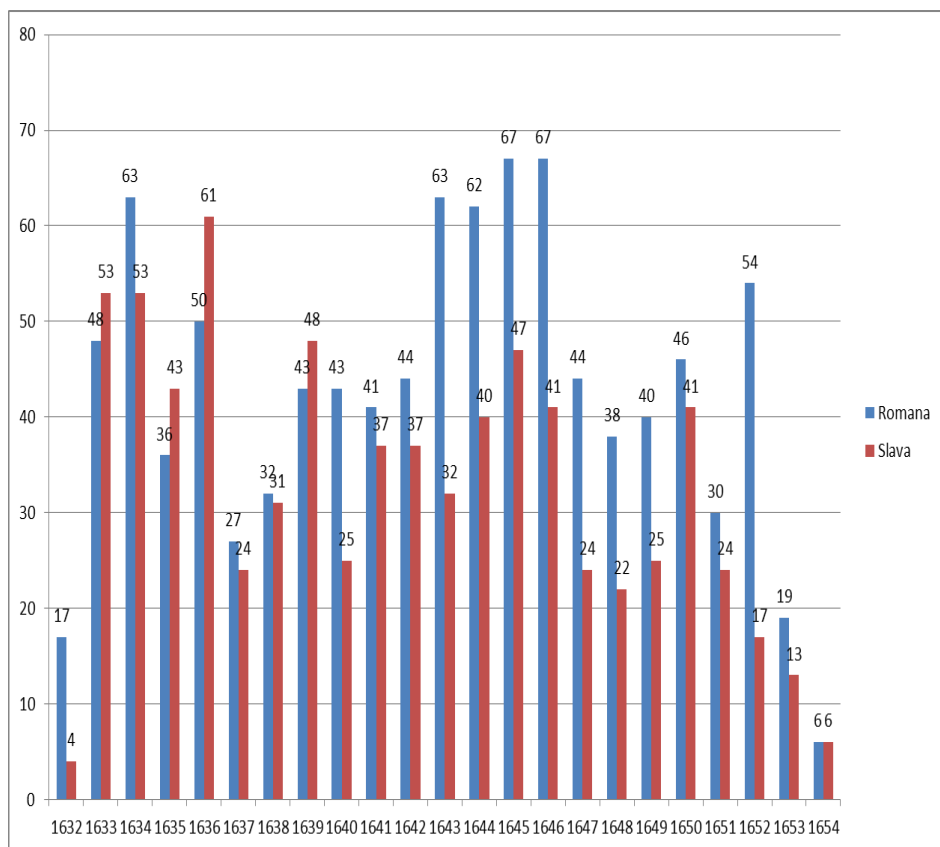

Fig. 6 – Numărul total de documente scrise în română și slavă pentru fiecare an de domnie în timpul lui Matei Basarab⁴⁰

⁴⁰ Eșantion de 1728 documente. Aceste documente au fost inventariate folosindu-se volumele DRH, B, Țara Românească, și volumele de documente „Catalogul Țării Românești din Arhivele Statului”.

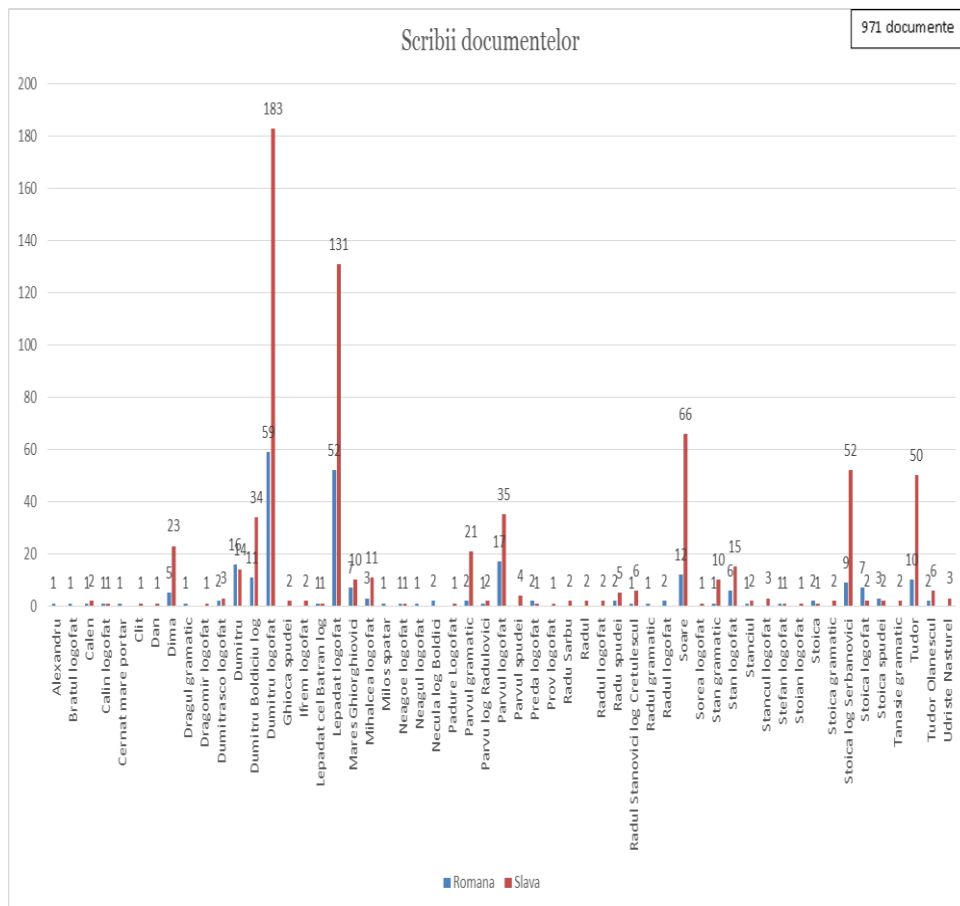

Fig. 7 – Scribii actelor de cancelarie și limba în care au scris documente oficiale în perioada studiată⁴¹

⁴¹ Eșantionul în acest caz a fost de 971 documente – cele care au în cuprinsul actului scribul menționat. Toate graficele din acest articol (fig. 1-7) au fost realizate în baza unui inventar propriu al tuturor documentelor emise în perioada domniei lui Matei Barasarab (peste 2000 de acte oficiale care sunt prezentate în volumele de documente menționate la nota 40).

BIBLIOGRAFIE

- Bogdan, Damian P. (1946), *Caracterul limbii textelor slavo-române*, București.
- Bogdan, Damian P. (1956), *Diplomatica slavo-română din secolele XIV și XV*, București.
- Bogdan, Damian P. & Simionescu, Dan (1939), *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, București.
- Buluță, Gheorghe & Craia, Sultana (1984), *Manuscrise miniaturate și ornate din epoca lui Matei Basarab*. București: Editura Meridiane.
- Cartoian, Nicolae (1940), *Istoria literaturii române vechi, vol. I, de la origini până la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, București.
- Cândea, Virgil (1979), *Umanismul lui Udriște Năsturel și agonia slavonismului cultural în Țara Românească*, în „Rațiunea Dominantă”. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Comănescu, Mirela (2006), *Limba documentelor de cancelarie din a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, Teză de doctorat susținută în cadrul Universității București.
- Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, Vol. XXV (1635-1636), Vol. XXXI (1646), Vol. XXXVI (1651).
- Densusianu, Ovid (1961), *Istoria limbii române, vol. I, Originile*, București.
- Bogdan, Ioan (1889), „Câteva manuscripte slavo-române din Biblioteca imperială de la Viena”. *Analele Academiei Române*, seria II, 11, București.
- Djamo-Diaconiță, Lucia (1982), „Noi contribuții la cunoașterea slavonei românești”. *Studii și cercetări lingvistice*, 33, București.
- Gheție, Ion (coordonator, 1997), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București.
- Ghibănescu, Gheorghe (1985), *Uricariul sau colecțiunea de diferite acte*, vol. XXIII, Iași.
- Hasdeu, Bogdan, P. (1885), *Arhiva istorică a României*, vol. I *Introducere*, București.
- Iațimirski, Aleksandr I. (1909), *Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ*, St. Petersburg.
- Ionescu-Niscov, Traian & Soveja, Maria (1974), „Acte de cancelarie domnească. Ornamente și miniaturi”, București.
- Iorga, Nicolae (1904), *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, în „Studii și documente privitoare la istoria românilor”, vol. VII, București.
- Mihăilă, Gheorghe (1974), *Dicționar al limbii române vechi* (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI), București.
- Panaiteșcu, Petre P. (1965), *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București.

- Papacostea, Victor (1962), „O școală de limbă și cultură slavonă la Târgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab”. *Romanoslavica*, 5.
- Popescu, M. (1937), „Fabricile de hârtie ale lui Matei Basarab”. *Revista istorică română*, 7.
- Rosetti, Alexandru (1966), *Istoria limbii române, vol. IV. Româna comună, vol. V. Limbile vecine: maghiara, ucraineana, polona, slovaca, albaneza, bulgara, sârbo-croata. Expansiunea limbii române, vol. VI. Istoria limbii române din secolul al XIII-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, București.
- Stempel Gabriel (1955), Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea. *Studii și cercetări de bibliologie*, 1.
- Strungaru, Diomid (1960), Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească. *Romanoslavica*, 4.